

ВІЙСЬКОВА ІСТОРІОГРАФІЯ

ПЕРШИЙ ЗИМОВИЙ ПОХІД АРМІЇ УНР (1919–1920 РР.): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

Тетяна ШВИДЧЕНКО,

*аспірант Київського Національного університету
імені Тараса Шевченка*

Швидченко Тетяна. *Перший Зимовий похід армії УНР (1919–1920 рр.): історіографічний аналіз.*

У статті проаналізовано різноманітні аспекти відображення в історіографії діяльності армії Української Народної Республіки у Першому Зимовому поході в запіллі Червоної та Добровольчої армій. Систематизовано структуру джерельної бази, вияснено різноманітні аспекти оцінок учених щодо даної проблематики.

Ключові слова: *Перший Зимовий похід, армія Української Народної Республіки, Українська Галицька Армія, українська революція 1917–1921.*

Швидченко Тетяна. *Первый Зимний поход армии УНР (1919–1920 гг.): историографический анализ.*

Проанализированы различные аспекты отражения в историографии деятельности армии Украинской Народной Республики в Первом Зимнем походе в тылу Красной и Добровольческой армий. Систематизирована структура источниковой базы, выяснены различные аспекты оценок ученых по данной проблематике.

Ключевые слова: *Первый Зимний поход, армия Украинской Народной Республики, Украинская Галицкая Армия, украинская революция 1917–1921.*

Shvydchenko Tatjana. *Of the first winter campaign army UNR (1919–1920): historiographical analysis*

Analyzed various aspects reflected in the historiography of the Ukrainian People's Republic Army in the First Winter Campaign in Red and rear of the Volunteer Army. Systematized structure of the source base, unknown aspects of the various estimates of scientists on this issue.

Keywords: *the First Winter campaign, the army of the Ukrainian People's Republic, Ukrainian Galician Army, the Ukrainian revolution 1917–1921.*

Перший Зимовий похід Армії Української Народної Республіки під проводом Михайла Омеляновича-Павленка в запіллі Червоної та Добровольчої армій дає змогу глибше і детальніше розглянути цю сторінку історії України в контексті української національно-визвольної боротьби 1917–1921 років, а також переосмислити і адекватно відтворити події 1919–1920 років. Не зважаючи на те, що активне висвітлення цього питання в Україні почалося лише після проголошення незалежності, потрібно згадати низку важливих праць, які можуть слугувати вагомим фактологічним матеріалом дослідження, оскільки були написані учасниками подій. Наразі вони є базовим матеріалом, на якому ґрунтуються дослідження науковців усіх наступних періодів вивчення даної тематики.

Вагомим внеском у джерельну базу Зимового походу стала праця генерала М. Омеляновича-Павленка «Спогади командарма (1917–1920)» [1]. У цій книзі подано події з детальним аналізом послідовності боїв, партизанських операцій, переміщень та дислокації частин армії УНР. Також представлено десятки схем з описом маршрутів, їхнім датуванням та іншими, корисними для дослідження, деталями. М. Омелянович-Павленко аналізує відносини між УГА й армією УНР, висвітлює своє суб'єктивне ставлення до політичного контексту акції, її історичної ролі.

Автор висловлює думку, що Першому Зимовому походу приділена замала увага, і через особисті відносини серед командної верхівки УНР, рейд ігнорували, применшували його значимість для української революції. Це могло стати поштовхом для інших крайнощів – перебільшення значимості

походу, приписування йому інших цілей і мотивів ніж було насправді, міфологізацію та героїзацію окремих епізодів чи постатей.

У «Спогадах командарма (1917–1920)», в чотирьох частинах, які поділяються на окремі розділи, поетапно ведеться розповідь про перебіг рейду. У вступі М. Омелянович-Павленко характеризує завдання своєї праці: «....Дати нарис, який би освітлював похід не тільки з військово-фахового боку, але також ті обставини, в яких той похід відбувся і які привели його до успішного кінця.» [1, С. 228].

У праці подаються не лише списки командирів, їхня характеристика, реєстр штабу армії, спогади учасників боїв, а й роздуми політичного та військового спрямування, про причини, специфіку і наслідки тих чи інших подій української історії. Також надається інформація про реорганізацію піших частин, характерні риси штабів армії з наведеним для прикладу реєстром, коротка характеристика командного складу армії. Автор зазначає, що його опису бракує переліку старшин і козаків, що загинула під час походу. Він подає інформацію тільки про Наддніпрянську українську армію, зазначаючи, що Галицька армія потребує окремого розгляду [1.-С. 394].

М. Омелянович-Павленко видав ще кілька праць, які стосуються теми Першого Зимового походу, серед них варто відзначити книгу «Чотар У.Г.А. Кочуржук із Надвірної лицар українського Залізного хреста» [2]. В цій праці автор торкається проблеми ролі молодих старшин у ході воєнно-політичних дій української національно-визвольної революції. Зокрема, на прикладі з життя чотара Кочуржука, який в 1919–1920 роках взяв участь у Зимовому поході.

Окремою важливою працею, що стосується вказаної проблеми, є «Записки генерал-хорунжого» Юрія Тютюнника [3], заступника командувача Дієвої армії УНР М. Омеляновича-Павленка. У книзі є окремий розділ «Зимовий похід 1919–1920», у якому поданий аналіз подій на базі власних спогадів, наказів та розпоряджень по армії та дивізіях, оперативних звітів, листах та заявах урядових осіб, документах вилучених у ворожих сил, перехоплених радіозвітах, даних преси. В цю працю увійшли політичні огляди Ю. Тютюнника, дані про бойові дії та організацію війська і особисті спостереження та оцінка подій автора.

Ю. Тютюнник розглядає причини, які не дали остаточно об'єднатися Дієвій армії з Українською Галицькою Армією. Зокрема, він приходить до висновків, що на заваді цьому процесу стала партизанська діяльність Дієвої армії УНР, а також швидкий наступ Червоної армії. У результаті УГА залишилася на місці та фактично опинилася між радянською і Добровольчою арміями. Автор зазначив, що ліквідація регулярного українського фронту стала передчасною, оскільки вже у другій половині грудня Добровольча армія відступала на південний схід. Також Ю. Тютюнник розглядає питання роз'єднаності армії з політичною верхівкою, яка перебувала тоді за кордоном, вказує на те, що це стало однією з головних причин скрутного становища українського війська. Як приклад, наводить дані, що свідчать про низький авторитет політичної верхівки серед населення України вже в листопаді 1919 року, згадуючи при цьому Пашковецьку республіку [3.-С. 105–106].

Детальну увагу Ю.Тютюнник приділяє нараді командуючих дивізіями 21 січня 1920 року в с. Гусівці на Єлисаветчині, де було вирішено припинити боротьбу проти Добрармії і розпочати війну безпосередньо з Червоною армією [3, С. 165]. Він зазначає, що армія розділилася на Північну групу (Волинська та Київська дивізії) та Південну (запорожці, Третя дивізія і штаб армії)

з метою пройти небезпечну ділянку оточену ворожими військами та об'єднатися згодом в умовленому місці. Автор описує спроби впливу на загальну ситуацію серед цивільного українського населення з боку московської влади, які здійснювалися за допомогою поширення пропагандистських матеріалів.

У праці прем'єр-міністра УНР Ісаака Мазепи «Україна в огні й бурі революції 1917–1921» [4], Зимовий похід також займає значну частину опису. Автор аналізує значення рейду в ході визвольної боротьби українського народу, широко висвітлює основні проблеми партизанського походу в денікінському і більшовицькому запіллі, детально розглядає головні події напередодні рейду, хоча й не торкається питань чисельності, кадрового складу, перебігу бойових дій. У цій праці автор робить одне з найбільш повних тлумачень військового походу, теоретично осмислюючи узагальнену картину подій. І. Мазепа аналізує феномен Зимового походу в контексті соціально-політичних умов української національно-визвольної революції. «Зимовий похід – це була акція еліти українських збройних сил. Цим Зимовий похід залишив такі глибокі сліди на Україні.» [4, С. 139]. Велику увагу автор приділяє питанню розвитку партизанського руху в Україні, він чітко виділив початок кінця українського партизанського руху, пов'язавши його з утворенням більшовицьких апаратів влади, які знаходилися під захистом регулярних більшовицьких частин.

В іншій своїй праці «Огнева проба: Українська політика й стратегія в добу Зимового походу 1919–1920» [5] І. Мазепа також детально розглядає події, що стосуються Першого Зимового походу, але в цій книзі він приділяє більшу увагу проблемам не воєнної, а політичної історії.

Автор висвітлює події, які відбувалися безпосередньо перед Зимовим походом, звертаючи увагу на таємний договір УГА з політичною верхівкою Добровольчої армії. І. Мазепа пояснює цей крок не тільки ка-

тастрофічним станом галицького війська, а й політичною орієнтацією Є. Петрушевича.

У своїх спогадах він описує соціальну складову української національно-визвольної війни, так в основному активну участь у ній приймали вчителі, кооператори й свідомі селяни. Православні священики здебільшого дотримувалися нейтральної позиції, не виявляючи прихильності до української справи [5, С. 92]. Серед українського населення поширювалися чутки з боку радянського керівництва: армія Зимового походу – це «банди Тютюнника»; вони мали за мету приховати ту інформацію, що українська армія ще продовжує існувати й продовжує боротьбу [5, С. 90].

У підсумках І. Мазепа переконаний в тому, що Зимовий похід виявився вдалим та виконав поставлені цілі.

Серед праць, які торкаються Першого Зимового походу, виділяється і книга генерал-полковника Армії УНР, командира Залізної дивізії Олександра Удовиченка «Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських збройних сил 1917–1921» [6], вона містить чимало узагальнюючих фактів. Зокрема, автор наводить ряд цифр, які дають підстави більш аргументовано оцінити значення Зимового походу. Він зазначає, що за час рейду українські дивізії пройшли понад дві з половиною тисячі кілометрів, що в середньому складає шістнадцять з половиною кілометрів щоденно. У цей час, за даними О. Удовиченка, українські військові формування одержали перемогу у понад п'ятдесяти боях з ворогом. Також в книзі наведено багато статистичних даних щодо кількості наявної зброї, взятих полонених, військової здобичі тощо.

Автор структуровано та поетапно розповідає про основний перебіг подій Зимового походу, доповнюючи опис інформацією про загальнополітичний стан на території України в 1919–1920 роках. Більшість наведених матеріалів розкриває перебіг походу, в них з'ясовуються маловідомі факти,

подається перелік військових формувань, їх командирів тощо. Серед інших праць насамперед треба виділити монографію колишнього ад'ютанта Головного отамана військ УНР Олександра Доценка – «Зимовий похід» [7], яка є одним з найбільш вагомих досліджень цієї проблеми. Автор провів детальний аналіз перебігу військового походу загалом і окремих операцій зокрема, що дає можливість по новому глянути на постановку проблеми, оскільки подає не тільки свої думки й висновки, а також навів велику групу джерел (накази по Армії УНР, оперативні і політичні звіти, доповіді та повідомлення урядовців і військових, щоденник полку Чорних запорожців, мапи, перехоплені у ворога матеріали тощо). Цінність цієї праці полягає в тому, що в ній розписані фактично всі аспекти Зимового походу в хронологічному порядку.

О. Доценко у своїй праці наводить приблизні цифри стану армії, після повернення з походу, також підводить підсумки походу і подає до огляду тактичні прийоми, якими користувалося командування армії УНР і завдання, які воно ставило для частин [7, С. СХХV–СХХVI]. Автор стверджує, що головна мета Зимового походу була виконана – з рейду армія повернулася неушкодженою, отже загальними силами її було збережено. О. Доценко припускає, що армія УНР в Зимовому поході дала можливо унікальний приклад провадження партизанської боротьби в подібних умовах протягом довгого періоду часу [7, С. СХХVI]. В честь Зимового походу було створено орден «Залізного хреста», яким було нагороджено всіх учасників рейду.

Важливими для розгляду теми історіографічного дослідження Першого Зимового походу є публікації в періодичних виданнях, наприклад, стаття Юрія Каліберди «3-я Залізна дивізія Армії Української Народної Республіки (за спогадами та життєписами військових мемуаристів)» [8]. У публікації наводиться короткий історіографічний огляд та простежується бойовий шлях За-

лізної дивізії, яка брала участь в Зимовому поході 1919–1920 років. Стаття базується головним чином на спогадах учасників військових дій, зокрема монографії Олександра Удовиченка «Третя Залізна дивізія. Матеріали до історії військ УНР» [9].

Другий період в історіографії проблеми починається в кінці 1950-х, на початку 1960-х років. У цей час в еміграції виходить ґрунтовна збірка документальних матеріалів з даної теми «У 50-річчя Зимового походу Армії УНР, 1919–1920» [10], яка містить листи, спогади, фотографії та інші документи, що стосуються Зимового походу. У численних матеріалах розміщуються різноманітні подробиці військових дій Армії УНР в період 1919–1920 років. Зокрема не тільки безпосередньо перебіг воєнних операцій, а й побутові описи з життя військових підрозділів армії УНР. У Зимовому поході кухонь не було, особливо на початку, продукти та запаси фуражу постачалися з українських сіл. Недостача набоїв і рушниць поповнювалася трофеями з успішних боїв з Червоною армією, або діставали теж від людей з сіл [10, С.222]. У збірці є опис Вапнярської операції генерал-полковником Михайлом Кратом, під час якої відбувся розгром 14-ї радянської армії [10, С. 196–210], а також оригінальна розповідь про взяття Вознесенська [10, С. 44–45].

У збірці поданий детальний маршрут армії УНР від 6 грудня 1919 року до 6 травня 1920 року [10, С. 127–134].

У цей період в закордонних часописах публікується ціла низка статей, що прямо або опосередковано стосуються теми Першого Зимового походу. Ці матеріали мають переважно невеликий обсяг, основані більшою мірою на спогадах учасників походу, або на аналізі їхніх праць.

Стаття учасника Першого Зимового походу Івана Козака «Перший Зимовий похід» [11] містить побіжні згадки про події самого рейду, більшу увагу автор приділяє стосункам армії УНР з частинами УГА. Так, він наводить приклади, які підтверджують

співпрацю цих двох українських армій: «У місті Пикові, де стояла галицька артилерія, вона виміняла Київській Групі старі гармати на нові і ще „позичила“ десяток коней. Також лікарні галицьких частин приймали радо ранених учасників Зимового Походу для лікування.» [11, С. 6].

І. Козак називає Перший Зимовий похід всебічно успішним, протиставляючи його героїчним, але невдалим боям під Крутами, трагедії під Базаром, битві під Бородами та ін. На його думку, зимовий рейд армії УНР 1919–1920 років був повним мілітарним і моральним успіхом [11, С. 8].

Звіт Теодора Грінченка про зустріч в честь річниці Зимового походу, надрукований у статті «50-ті роковини закінчення Зимового походу» [12] містить перелік учасників та регламент заходів події. В цій статті автор висловлює думку про те, що свято лицарів ордену Залізного хреста – 6 грудня, несправедливо замовчувалося серед української еміграції. Т. Грінченко зазначає, що український народ має любов до роковин і панахид, але не відзначає перемог [12, С. 39].

Є матеріали, які висвітлюють зовсім малодосліджені аспекти проблематики Зимового походу, наприклад стаття Михайла Кураха «Чи брали Січові Стрільці участь у Зимовому поході» [13]. Дана публікація має за мету довести, що Січові Стрільці брали участь в рейді армії УНР 1919–1920 років. Щоб довести своє твердження автор наводить свідчення О. Доценка і О. Удовиченка. Також М. Курах спростовує думку, що СС були дезертирами, доказом цього він наводить свідчення Ю. Тютюнника та І. Мазепи, також заперечує причетність СС як до білогвардійців так і більшовиків.

Також серед подібних публікацій є роботи Андрія Долуда «Зимовий похід» [14], Олександра Загородського «Зимовий похід» [15], стаття Леоніда Романюка «Від Бершаді до Чорторії» [16], Валентина Сім'янцева «В Зимовому поході» [17, 18], в яких подані аналітичні огляди та спогади про події напередодні та під час Зимового походу.

Військовий історик Лев Шанковський у своїй книзі «Українська армія в боротьбі за державність» [19] присвятив окремий розділ рейду вояків армії УНР 1919–1920 років. Це приклад однієї з перших спроб в українській історіографії дати збірний науковий огляд історії Першого Зимового походу. Дослідник наголошує на важливості походу, і його вдалій місії, зазначаючи, що тогочасна українська еміграційна преса незаслужено обходила увагою річницю рейду. Л. Шанковський аналізує політичну ситуацію, яка склалася на момент походу і стисло викладає інформацію про послідовність подій, партизанські маневри, склад і чисельність військових груп. Автор зазначає, що дана праця не має за мету переповісти бойову історію Першого Зимового походу, посилаючись на ці дані в працях інших авторів [19, С. 178].

У праці Л. Шанковського є згадка про можливість створення південноукраїнського фронту, з такою пропозицією звернулися представники Антанти в Одесі до полоненого денікінцями генерала О. Удовиченка. Він погодився за умови, що загальне командування всіма військами в одеському районі буде в українських руках, а Добровольча армія при першій же нагоді мусить покинути Україну [19, С. 181]. Але через супротив генерала Шилінга угода не вдалася. Л. Шанковський вважає, що шанси створення такого фронту були великими, адже в Одесі на той час перебувало понад двадцять тисяч українських вояків [19, С. 181].

Також автор згадує вдалий бій 15 квітня у Вознесенському, де армія УНР взяла це місто разом з цілою військовою базою чотирнадцятої радянської армії. Армія забрала з собою два мільйони рушничних набоїв, тридцять дві тисячі гарматних набоїв, дві важкі та вісімнадцять легких гармат, а також багато іншого майна [19, С. 182]. Як зазначає Л. Шанковський, ці та інші події могли сприяти зайняттю Одеси і створенню південноукраїнського фронту. Що, на думку автора, могло б сприяти подальшому розгортанню української визвольної боротьби.

Згадки про Перший Зимовий похід у радянській історіографії зустрічаються лише в працях, що висвітлювали становлення більшовицької влади в Україні. Роль національних урядів УНР в таких оглядах не висвітлювалася, а загальні описи були позбавлені об'єктивного та детального висвітлення.

Якісно новий етап у вивченні Першого Зимового походу розпочався з відновленням української незалежності в 1991 р., що зумовлено відсутністю ідеологічного тиску, відкриттям засекречених матеріалів, співпрацею українських і закордонних вчених. В українській історіографії проблема Першого Зимового походу привертала увагу багатьох дослідників, але окремого ґрунтовного дослідження досі ніхто не проводив. Серед загальних оглядів можна виділити збірний аналіз Валерія Солдатенка [20]. Вчений на основі праць М. Омеляновича-Павленка, Ю. Тютюнника, І. Мазепи реконструює перебіг Зимового походу, критично зауважуючи складність визначення практичної користі Зимового Походу в контексті революційних подій. Дослідник зазначає, що попри те, що історії походу присвячені сотні публікацій, прослідкувати рейд української армії по денікінських і частково більшовицьких тилах, дуже важко.

В. Солдатенко прирівнює історичний статус Першого Зимового походу до бою під Крутами, зазначаючи, що оцінки українських істориків занадто перебільшують роль Зимового походу. Пояснює він це тим, що між Михайлом Омеляновичем-Павленком та Симоном Петлюрою була особиста неприязнь [20, С. 135–136]. Також автор висловлює свою точку зору стосовно поглядів Омеляновича-Павленка щодо подій Зимового походу, визначаючи їх занадто суб'єктивними [20, С. 136].

Найповніше, на думку В. Солдатенка, Зимовий похід відтворено у тритомній праці І. Мазепи «Україна у вогні й бурі революції» [4].

Деякі праці, попри свою насиченість аналітичними оглядами існуючої історіогра-

фії Першого Зимового походу, потребують критичного огляду, через наявність перебільшених оцінок, великої емоційної забарвленості змісту. Зокрема, праця Романа Ковалю «Повернення отаманів гайдамацького краю» [21] містить синтетичний огляд партизанського рейду Української армії, а також матеріали про генерал-хорунжого Армії УНР Юрка Тютюнника, отамана Андрія Гулого-Гуленка та ін. Фактаж опису поданий в науково-публіцистичному стилі, для широкого кола зацікавлених, і наповнений політично-ідеологічними роздумами. Для дослідження книга цінна тим, що деякі матеріали присутні лише в цій праці.

На початку двохтисячних років виходять друком листи і спомини військового міністра та генерал-хорунжого Армії УНР Всеволода Петріва під редакцією Володимира Сергійчука [22, 23, 24], які є важливим джерелом у вивченні даної теми. Через інтернування у польському таборі В. Петрів не брав безпосередньої участі у Зимовому поході, але долучився до підготовки рейду. Зокрема підготував детальні схеми проведення цієї бойової операції, проаналізував тактику і стратегію збройних сил Української Народної Республіки [22, С. 160]. У військово-історичних працях В. Петріва є багато важливої інформації, за допомогою якої ми маємо змогу розгорнуто дослідити Перший Зимовий похід і його причини.

Корисною інформацією, зокрема, є роздуми В. Петріва про передумови Зимового походу. У своїх працях він зазначає складне становище українського уряду в 1919 році, під час відходу на північ і описує передачу звільнених територій понад р. Смотричем польській армії. Передача відбулась за умов наступу зі сходу більшовицьких військ, тому все сталося без укладання будь-яких угод чи конвенцій, без жодних зобов'язань [23.-С.366]. Автор був присутній при встановленні зв'язку між українською адміністрацією та польським військом, у своїх спогадах він зазначив, що поляки прийшли на територію України без попередження, як переможці [22, С. 366].

У 2010 році було опубліковано працю Петра Дяченка «Чорні запорожці» [25], до книги увійшли уривки спогадів старшин і козаків полку Чорних Запорозжців та документи, що стосуються історії полку, також велика кількість інших матеріалів. Серед них – 200 світлин, 6 мап, неповний список старшин і козаків 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР з довідками про них тощо.

Праця дає змогу детально ознайомитися з особливостями військової діяльності кінного полку Чорних запорожців у складі армії УНР. У дослідженні є опис участі полку в Першому зимовому поході. Зокрема – фрагмент взяття Вознесенська та розгорнута розповідь про Вапнярську операцію, якою завершився Перший Зимовий похід. У книзі подається опис зовнішнього вигляду вояків полку, тактика і стратегія у воєнних акціях, чисельність їхньої військової бази.

Також є окрема праця Бориса Монкевича «Зимовий похід й остання кампанія Чорних Запорозжців» [26], в якій подається опис саме цього легендарного військового формування армії УНР.

У контексті розгляду українсько-білогвардійського протистояння в 1919 році, Михайло Ковальчук додав окремий розділ до своєї книги «Невідома війна 1919 року» [27] під назвою «Перший Зимовий похід: армія УНР у боротьбі проти білогвардійців». В цій праці автор наводить дані про малу численність білогвардійських формувань, зокрема на початку грудня 1919 року в запіллі Київщини (близько 849 багнетів) та Полтавщини (3316 багнетів) [27, С. 275]. Цим він пояснює швидке просування армії УНР в перші дні походу, частини якої майже безперешкодно дісталися Вінниччини до місця дислокації підрозділів УГА.

Ідея приєднання УГА до армії УНР не була реалізованою. Щоб врятувати армію УГА з катастрофічного становища, в якому вона опинилася в 1919 році, серед її вищого складу виникла таємна колегія (отамани

С. Шухевич, О. Лисняк, чотар Д. Паліїв та ін.) [27, С. 278]. 25 грудня була підписана угода про об'єднання двох українських армій під командуванням М. Омеляновича-Павленка та створення спільного фронту проти генерала Денікіна. Але угода залишилася формальністю внаслідок поширення епідемії тифу серед Галицької армії та відсутності матеріального забезпечення.

Акцентується увага на переломному етапі Зимового походу – послабленні сил денікінців та наступу Червоної армії на територію України. 21 січня 1920 року на нараді командного складу армії УНР було вирішено взяти курс на боротьбу з більшовицькими силами і відстоювати ідею незалежності Української держави. Приблизно тоді ж були відхилені пропозиції з боку білогвардійського командування про об'єднання армій. Армія УНР налічувала близько 2500 багнетів [27, С. 281] і 22 січня 1920 року вирушила на Черкащину під командуванням отамана Ю. Тютюнника.

Огляд Зимового походу в даній праці завершується подіями боїв навколо Вознесенська і відходом Добровольчої армії до чорноморського узбережжя [27, С. 283].

Теми Першого Зимового походу торкаються безліч статей в спеціалізованих періодичних виданнях, більшість з них мають невеликий інформативний обсяг, в загальних рисах передаючи основні події рейду, або торкаючись одиничних проблем. До прикладу публікація «Зимові походи Армії УНР» Людмили Загоронюк [28]. В ній поданий стислий опис Першого Зимового походу, де автор зазначає, що на початку

рейду армія УНР мала 8 тисяч придатних вояків та близько 2 тисяч багнетів і шабель [28, С. 48].

Стаття Павла Слюсаренка «Дієва армія Української Народної Республіки в Першому Зимовому поході» [29] містить огляд подій, що передували Зимовому походу, починаючи від серпня 1919 року, та короткий опис рейду від наради в Чорторії 6 грудня до з'єднання всіх українських військ 6 травня 1920 року.

Матеріал Валерія Кучера, розміщений у публікації «Участь Юрія Тютюнника у Першому Зимовому поході армії УНР (6.XII.1919 – 6.V.1920 рр.)» [30], присвячений постаті відомого отамана та описує його військовий і політичний вклад у ході рейду.

Загалом, за результатами історіографічного аналізу варто зауважити, що попри вагомий внесок науковців в дану тему, на сучасному етапі бракує об'єктивного, масштабного і різнобічного аналізу Першого Зимового походу в контексті української національно-визвольної революції 1917–1921 років. Українські дослідники послугуючись наявним матеріалом, не виходили за межі аналітичних даних опису перебігу подій та оцінок сучасників Зимового походу. В першу чергу через те, що значна частина джерельної бази по даній темі ще не була введена в науковий обіг. Існує потреба по-новому, з урахуванням численного кола джерел, які залучені останніми роками до наукового обігу, всебічно висвітлити події військової історії України доби визвольних змагань, серед яких яскравою сторінкою є Перший Зимовий похід.

ДЖЕРЕЛА

1. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920). – Київ: Темпора, 2007. – 607 с.
2. Омелянович-Павленко М. Чотар У. Г. А. Кочуржук із Надвірної лицар українського Залізного хреста. – Прага: накладом «Stilus», 1941. – 15 с.
3. Тютюнник Ю. Записки генерал-хорунжого. – Київ: Книга Роду, 2008. – 311 с.
4. Мазепа І. Україна в бурі й огні революції 1917–1921. – Київ: Темпора, 2003. – 608 с.

5. Мазепа І. Огнева проба: Українська політика й стратегія в добі Зимового походу, 1919–1920. – Прага: Колос, 1941. – 101 с.
6. Удовиченко О. Україна у війні за державність. – Вінніпег: Видав хорунжий УСС Д. Микитюк, 1954. – 176 с.
7. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.VI.1920). – Варшава: Праці Українського Наукового Інституту, 1932. – 240 с.
8. Каліберда Ю. 3-я Залізна дивізія Армії Української Народної Республіки (за спогадами та життєписами військових мемуаристів). // Воєнна історія. – Київ, 2010. – №2(50). – с. 56–58.
9. Удовиченко О. Третя Залізна дивізія. Матеріали до історії військ УНР. Рік 1919. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1971. – 264 с.
10. У 50-річчя Зимового походу Армії УНР, 1919–1920. – Нью-Йорк: Накладом Орденської Ради Ордена Залізного Хреста Армії УНР, 1973. – 280 с.
11. Козак І. Перший Зимовий похід // Вісті комбатанта. – Торонто, 1963. – № 1. – с. 6–8.
12. Грінченко Т. 50-ті роковини закінчення Зимового походу // Вісті комбатанта. – Торонто, 1970. – № 5. – с. 39–44.
13. Курах М. Чи Січові Стрільці брали участь у Зимовому поході // Вісті комбатанта. – Торонто, 1961. – № 1/2. – с. 24–36.
14. Долуд А. Зимовий похід 1919–1920 рр. // Український комбатант. – Новий Ульм, – 1958. – № 7. – с. 42–49.
15. Загородський О. Зимовий похід // Український комбатант. – Новий Ульм, – 1955. – № 3. – с. 16–18.
16. Романюк Л. Від Бершаді до Чорторії // Вісті комбатанта. – Торонто, 1972. – № 2. – с. 12.
17. Сім'янцев В. В Зимовому поході. // За державність. – Торонто, 1964. – № 10. – с. 108–128.
18. Сім'янцев В. В Зимовому поході. // За державність. – Торонто, 1966. – № 11. – с. 206–227.
19. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – 317 с.
20. Солдатенко В. Українська революція, Історичний нарис. – Київ: Либідь, 1999. – 976 с.
21. Коваль р. Повернення отаманів Гайдамацького краю. – Київ: Діокор, 2001. – 288 с.
22. Сергійчук В. Всеволод Петрів. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2008. – 295 с.
23. Петрів В. Військово-історичні праці. Листи. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2004. – 624 с.
24. Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини. – Київ: Поліграфкнига, 2002. – 639 с.
25. Дяченко П. Чорні запорожці. – Київ: Стікс, 2010. – 448 с.
26. Монкевич Б. Зимовий похід й остання кампанія Чорних Запорожців. – Львів: Добра книжка, 1929. – с. 152.
27. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року. – Київ: Темпора, 2006. – 576 с.
28. Загороднюк Л. Зимові походи Армії УНР: Перший Зимовий похід (6 грудня 1919 – 5 травня 1920 рр.). Другий Зимовий похід (4-21 листопада 1921 р.) // Військо України. – Київ, 1999. № 11/12. – с.48-49
29. Слюсаренко П. Дієва армія Української Народної Республіки в Першому Зимовому поході // Воєнна історія. – Київ, 2002. – № 5-6. – с. 47–52.
30. Кучер В. Участь Юрія Тютюнника у Першому Зимовому поході армії УНР (6.XII.1919 – 6.V.1920 рр.) // Воєнна історія. – Київ, 2010. – № 2. – с. 23–24.